

УДК 821.161.2Гоголь–3:398.2

Л. А. Роман, І. Ю. Каїзер

Народнопоетична основа збірок "Миргород" і "Вечори на хуторі біля Диканьки" М. В. Гоголя

У статті проаналізовано вплив українських фольклорних сюжетів на ранні повісті М. В. Гоголя, що увійшли до збірок "Миргород" і "Вечори на хуторі біля Диканьки", а також реалістичні і романтичні риси творів. Досліджено змішання різних фольклорних мотивів, а також особливості гоголівської фантастики.

Розглянуті приклади і факти дозволяють говорити про Гоголя як про феномен української культури.

Ключові слова: Гоголь, романтизм, реалізм, фольклорна традиція, реальне – фантастичне.

В статье проанализировано влияние украинских фольклорных сюжетов на ранние повести Н. В. Гоголя, вошедшие в сборники "Миргород" и "Вечера на хуторе близ Диканьки", а также реалистические и романтические черты сочинений. Исследовано смешение разнородных фольклорных мотивов, а также особенности гоголевской фантастики.

Рассмотренные примеры и факты позволяют говорить о Гоголе как о феномене украинской культуры.

Ключевые слова: Гоголь, романтизм, реализм, фольклорная традиция, реальное – фантастическое.

In the article the influence of the Ukrainian folk plots on the early M. Hohol's stories, which have entered the collections "Myrghorod" and "Evenings on a Farm near Dykan'ka", and also the realistic and romantic features of the stories are analyzed. The mix of different folk motives, and also the features of Hohol's fantasy is discovered.

The examined examples and facts in the article allow to talk about Hohol' as a phenomenon of the Ukrainian culture.

Key words: Hohol', romanticism, realism, folk tradition, real – fantastic.

Класик літератури, чия творчість ознаменувала цілу епоху в розвитку української та російської реалістичної та романтичної прози, Микола Васильович Гоголь багатьма векторами своєї біографії та діяльності був пов'язаний з Україною. Він виріс в оточенні народного побуту та творчості українців.

Переїхавши в Петербург 1928 року, Гоголь потрапляє у вир суспільного та культурного життя. Йому імпонує зацікавлення письменництва устроєм, характерами, народнопоетичною творчістю.

Українська тема широко відображена в доробку російських письменників – від Василя Нарезного до Кіндрата Рилєєва й Олександра Пушкіна. В цій атмосфері народжуються талановиті, яскраві книги М. В. Гоголя "Вечори на хуторі біля Диканьки" (1831–1832) та "Миргород" (1835).

У розробці теоретичного фундаменту статті, вивченні питання становлення творчого методу письменника використано і враховано праці таких учених, як М. Б. Храпченко, Г. А. Гуковський. Дослідженням зв'язку ранніх повістей М. В. Гоголя з українським фольклором займалися А. І. Карпенко, Ю. В. Манн, І. В. Карташова, Л. І. Єрьоміна, В. П. Казарина.

Праці науковців М. П. Полотая, Д. І. Мірошника містять цікаві спостереження над творами збірників "Вечори..." та "Миргород" в різних аспектах: автор та оповідачі, типи оповідей, мовні особливості і т. д.

Тематична та образна основа ранніх повістей були взяті письменником з життєвих реалій українського народу, його фольклору. Ще в період перебування у Ніжинській гімназії, Микола Васильович цікавився побутом, творчістю співвітчизників, свої спостереження записував у "Книгу всякої всячини".

Особливу роль для письменника відіграє фольклорна лірика. "Моя радість, життя моя! песни! как я вас люблю!" – ділиться Гоголь у листі до М. Максимовича, знаного збирача українських народних пісень [2, т. 6, с. 285]. А в своїй відомій статті "О малороссийских песнях" автор зазначає, що в народній ліриці історик не знайде точних дат та місць. Але якщо захоче дізнатися про побут, характери, відтінки почуттів, "история народа откроется перед ним" [2, т. 6, с. 6–8].

Уже в передмові до "Вечорів на хуторі біля Диканьки" читач знайомиться з мотивами написання творів, а також із загальним характером історій, що лягли в основу [2, т. 1, с. 4].

"Вечори..." – своєрідний синтез різних ідейно-художніх начал. В окремих випадках романтизм циклу близький до реалістичного зображення дійсності. Інші форми романтизму пов'язані з оповіддю про ірреальне, що втручається в життя людей. На думку Г. А. Гуковського, за чарівністю казки і легенди стоїть смуток за тим, що то тільки мрія. Це – перша відмінність романтизму М. В. Гоголя від романтизму Жуковського чи Марлінського. Таким чином, стверджує науковець, збірник "Вечори..." – пролог до подальшої творчості Миколи Васильовича [3, с. 33].

"Вечори на хуторі біля Диканьки" – єдиний художній цикл, оскільки збірці притаманні характерні риси – композиційна рамка,

єдність часу і місця повісткування, присутність наратора, мотивуючого індивідуальні стилі та різноманітність тематики. Циклічність же – творчий прийом романтизму.

Інша своєрідна особливість цього літературного напрямку – звернення до жанру казки, котре пов'язано у багатьох романтиків, у тому числі і в Миколи Гоголя, з інтересом до проблеми народності і національної самобутності літератури. "Гоголь, – зазначає І. В. Карташова, – несомненно использовал опыт таких романтиков, как братья Гримм, с их требованием точного соблюдения особенностей народного фольклорного мышления и колорита народной жизни в сказе" [4, с. 6]. Не випадково народну легенду про панночку розповідає не "панич", а Левко (повість "Травнева ніч"). Зовнішній вигляд козака Левка, характер, вчинки розкривають у ньому фольклорний персонаж – красивого, сміливого героя народних казок, котрий завдяки власній винахідливості і допомогі чарівних сил (панночки) долає всі життєві перешкоди. В його образі фольклорна основа легенди про панночку виступає в своїх справжніх рисах.

Казковому канону відповідає і розповідь про героїв повістей "Травнева ніч" та "Сорочинська ярмарка". В першому творі шлюб перешкоджає батько Левка, в другому – зла мачуха. Перепони долаються за допомогою помічників героїв (у "Сорочинській ярмарці" – цигана, у "Травневій ночі" – панночки). В обох повістях дія розвивається стрімко – протягом вечора й ночі – і виступає як веселе театралізоване дійство. У мові Левка та Галі чітко прослідковується ритм та мелодика народної пісні. На цю особливість "Травневої ночі" вказує М. Б. Храпченко [10, с. 97]. "Галю! Галю! ты спиш, или не хочешь ко мне выйти? Ты боишься, верно, чтобы нас кто не увидел, или не хочешь, может быть, показать белое личико на холод! Не бойся: никого нет. Ветер тепел..." [10, с. 97].

Своїм загальним легким пафосом поруч з "Травневою ніччю" та "Сорочинською ярмаркою" стоїть "Ніч перед Різдвом". У творі здійснено "зниження" рис фантастичного, вони втрачають ознаки надприродного. Оксана питає коваля Вакулу як про щось буденне, чи його мати відьма [10, с. 109].

На відміну від інших повістей циклу, в котрих зображено торжество героя, у "Вечері проти Івана Купала" загадкове виступає в ролі сили, здатної зруйнувати життя людини. Фольклорні легенди знаходять у повісті своєрідне тлумачення.

Зав'язка нагадує народну казку. Герой повісті – Петрусь Безрідний, бідняк, наділений зовнішністю та гідностями казкового героя,

кохає красуню Педорку, доньку свого хазяїна. Казковому канону відповідають поява чорта, що виступає в ролі помічника, перепони шлюбу та їх подолання, святковий бенкет.

Однак дія не закінчується весіллям, і Петро поводить себе не тільки як лицар. Особливо за рамки ідеалізованого народнопоетичного тлумачення виходить характер Басаврюка. Казкам притаманне трактування чорта як дрібного шахрая, брехуна. Басаврюк же – "дьявол в человеческом образе", спокусник, ворог всього роду людського. Таке розуміння близьке іншим фольклорним жанрам – переказу, повір'ю.

Відчутний у повісті вплив народних пісень та українського вертепу. У плачеві, наріканнях на свою долю Педорки відчуються мотиви заговорів та заклинань: "...Свадьбу готовят, только не будет музыки на нашей свадьбе; будут дьяки петь, вместо кобз и сопилок... Темная, темная моя будет хата..." [10, с. 44]. В окремих діях козака Коржа впізнаємо вертепного героя. Ще більше відповідає вертепній традиції зовнішність поляка, одного з популярних сатиричних персонажів українських інтермедій: "... обшитый золотом, с усами, с саблею, со шпорами, с карманами, брэнчавшими, как звонок от мешочка, с которым пономарь наш, Тарас, отправляется каждый день по церкви" [10, с. 43].

Аналогічний синтез різнорідних фольклорних начал знаходимо і в "Пропалій грамоті", і в "Зачарованім місці". Так, основна лінія сюжету повісті "Зачароване місце" пов'язана із казками про скарби. Але якщо чорт тут близький казковому тлумаченню, то дід, обманутий чортом і облитий брудом, схожий на комічного персонажа народних анекдотів.

Як бачимо, сюжети повістей "Вечорів..." за своєю джерельною базою значно ширші, ніж просто бувальщина, на котру орієнтує вступ. Змішання різних фольклорних мотивів хоч і вказує на народнопоетичну основу розповіді, але не зустрічається в жодному з жанрів в такому синкретичному вигляді.

Любов до пісень, музики М. В. Гоголь висловив у багатьох своїх повістях, в тому числі, в "Травневій ночі" – творі, названому М. П. Полотаям "піснею від початку й до кінця".

У своїх художніх працях Микола Васильович значне місце відводить кобзі та кобзарям. На думку М. П. Полотая, кобзарів Гоголь чув ще в дитинстві, адже це мистецтво здавна було поширене на Миргородщині [9, с. 96].

Письменник використовує музику бандуристів при зображенні селянського побуту та козацького життя. Ось як починається "Травнева ніч": "Звонкая песня лилась рекою по улицам села... С бандурою в

руках пробирался ускользнувший от песельников молодой козак Левко, сын сельського головы... Козак идет по улице, бренчит рукою по струнам и подплясывает" [9, с. 54].

Гоголь використовує кобзарську музику і коли описує душевний стан героїв. Спочатку Левко бриньчить по струнах: він іде на побачення до коханої. Але коли сподівання козака не справдились, він сумний відійшов від вікна, "тихо перебирая струны бандуры" [9, с. 55].

Специфічні риси гоголівської фантастики стали об'єктом досліджень багатьох учених (Ю. В. Манна, Г. П. Макогоненка) [5; 6]. "Завуалированная фантастика" – это то, что сначала в рассказе выступает как фантастическое, а потом оказывается реальностью или получает реалистическое объяснение и оказывается, что все было сном или слухами" [6, с. 80]. Можливість існування версій – як фантастичних, так і реальних – називається, на думку Ю. М. Манна, "паралелізмом планів".

Надприродне виникає в "Травневій ночі" у формі сну, причому перехід від дійсності розмито. "... Эдак я засну еще здесь!" [2, т. 1, с. 76] – каже собі Левко, хоча вже спить, і починає бачити сновидіння. Але ось козак прокидається, а в руках у нього – записка від панночки. Відбувається перенесення результату із фантастичної сфери в справжню.

У фіналі передмови до першої частини "Вечорів..." з'являється важливе символічне узагальнення. Рудий Панько запрошує читачів до себе в гості: "Да, вот было и позабыл самое главное: как будете, господа, ехать ко мне, то прямехонько берити путь по столбовой дороге на Диканьку... Про Диканьку же, думаю, вы слышались вдоволь" [2, т. 1, с. 6]. У цьому зверненні пасічника прослідковуються два плани. Перший з них – зовнішній – мотивований гостинністю простодушного хуторянина Панька: він наївно вірить в те, що його Диканька не менш відома, аніж Петербург. Другий аспект – внутрішній – з'являється за аналогією із фольклорним образом стовпової дороги, що символізує в народній поезії тему долі.

Звідси й виникає символічне розуміння образу Диканьки – мотив стовпової дороги розширює кордони провінційного населеного пункту до бескінечності, вносить особливий просторовий та часовий масштаб. Цим уже в передмову непомітно вводиться основна тема циклу – тема історичної долі народу, її осмислення через фольклор.

Між наступними творами Гоголя та "Вечорами на хуторі поблизу Диканьки" прослідковуються ідейні зв'язки, особливо відчутні у збірці "Миргород". Автор і сам це підкреслює підзаголовком

"Повести, служащие продолжением "Вечеров на хуторе близ Диканьки" [2, т. 2, с. 5].

Ця спорідненість найбільш відчутна у повісті "Вій". База твору – народні джерела. Хоча питання приналежності фантастичної основи, використаної Миколою Васильовичем, лише українському фольклору залишається відкритим [1, с. 308].

Гоголь зазначає, що "вся повесть есть народное предание", а Вія називає "начальником гномов" [2, т. 2, с. 153], хоч і нечітко подає згаданий персонаж. Взагалі слов'янській демонології гноми невідомі. Вони походять з арійської міфології. Саме тому в образі Вія помітні впливи на автора німецького романтизму. В. Осокін проводить паралелі між Вієм та індоіранським богом *Vayu* [8, с. 132].

А. А. Назаревський на основі етнографічних досліджень обґрунтовує близькість Вія у Гоголя з християнським святим Касіяном Римлянином, день котрого відзначають раз в чотири роки – 29 лютого [7, с. 41]. Дослідник наводить цілу низку зіставлень цих загадкових образів. Найбільше зближують Вія та Касіяна лиховісний погляд та надзвичайно довгі, аж до землі вії. У фантастичному героєві своєї повісті, іменем котрого вона названа, Гоголь зберіг майже всі риси створеного народною уявою Касіяна, але він не міг зберегти церковне ім'я персонажа. Саме тому із слова "вія", що постійно зустрічається у народних легендах про святого, було створено нове найменування для дійової особи.

Незважаючи на близькість "Вія" до народної творчості, повість не є простою переробкою легенд і казок. Фантастичні мотиви виступають тлом, на якому автор малює свої особливі художні образи. У творі Гоголь не тільки продовжив лінію фольклорних повістей "Вечорів", але й значною мірою завершив її [10, с. 130].

Низка дослідників (як-от: І. В. Карташова, Г. О. Гуковський, М. Б. Храпченко) звертають увагу на близькість окремих рис оповіді, лексики "Вечорів..." та "Миргорода" до високого стилю письменників карамзінської школи. Одночасно лірика цих повістей вбирає в себе народнопоетичну стихію. Мова творів не тільки барвіста, але й "співоча". М. В. Гоголь прекрасно володів майстерністю ритмізованої прози.

Фольклорні алюзії прослідковуємо у надгробному плачеві Катерини ("Страшна помста"): "Муж мой, ты лежишь тут, закрывши очи? Встань, мой ненаглядный сокол, протяни ручку свою! Приподымись! Погляди хоть раз на свою Катерину..." [2, т. 1, с. 171].

Змістом та формою такі скорботні голосіння близькі до народних плачів та заклинань. Система паралелізмів, повтори, що об'єднують

весь текст, постійні формули традиційних звернень-питань – всі ці деталі зближують поетику повістей із народнопоетичною традицією.

Співставлення тужливої жінки з птахою, що кричить, – узвичаєний образ, котрий бере свої початки з глибокої давнини. Зустрічаємо його і в "Слові о полку Ігоревім". У фольклорній символіці крик чайки – знак біди, передвісник гибелі. Голосіння матері, яка проводить своїх синів у бій чи у рекрутчину, – поширена ситуація для цієї форми народнопоетичної творчості. В поетиці "Тараса Бульби" знаходимо подібні мотиви. Мати, готуючись провести синів на Січ, вночі плаче над ними.

Отож, у повістях "Вечорів..." та "Миргорода" чітко прослідковується як художня переробка ліричних жанрів народної поезії, так і живий, благотворний вплив її мови на твори збірників.

У літературі 30-х років XIX століття зародилася ідея об'єднання в одному творі народнопоетичних, в основному казкових мотивів. Саме Гоголю вдається виконати це завдання, використовуючи досвід західноєвропейського романтизму, пошуки авторів-сучасників, фольклорну традицію українського народу.

Микола Гоголь зумів ввести в літературу, в літературну мову, не порушивши цілісності та гармонії художньої праці, сюжетні мотиви народнопоетичної традиції, звороти народної мови. Цьому значною мірою сприяло відношення письменника до слова як до надбання народу, в котрому відкривається "безодня простору".

Численні просторіччя, вживані героями повістей, були для того часу явищем виключним. Значний об'єм української лексики, властиві саме українській мові синтаксичні структури були зумовлені усвідомленим введенням українського побуту, фабул з українських історій, фольклору в сюжетну канву творів.

Багатство гоголівського словника, на жаль, ще вичерпно не вивчене. Але вклад письменника в удосконалення, розширення та збагачення мови художньої літератури як російської, так і української, незаперечний, і перш за все завдяки переосмисленню досягнень образної та зображальної системи поетичної творчості українського народу.

Відповідно, яскраво виражений органічний зв'язок сюжетних мотивів, ідейної спрямованості, образної системи, художньої мови творів Гоголя з українською літературою, фольклором, історичними джерелами – одна з характерних рис ранньої прози письменника, що дозволяє нам говорити про Миколу Васильовича як про феномен української літератури та культури.

Література

1. Вацуро В. Э. Из наблюдений над поэтикой "Вия" Гоголя / В. Э. Вацуро // Культурное наследие Древней Руси. – М. : Наука, 1976. – С. 307–312.
2. Гоголь Н. В. Собрание сочинений : в 6 т. / Н. Гоголь. – М. : Гослитиздат, 1952–1953.
 - Т. 1. – 1952–1953. – 349 с.
 - Т. 2. – 1952–1953. – 337 с.
 - Т. 6. – 1952–1953. – 452 с.
3. Гуковский Г. А. Реализм Гоголя / Г. Гуковский. – М. ; Л. : Гослитиздат, 1959. – 529 с.
4. Карташова И. В. Гоголь и романтизм. Спецкурс / И. В. Карташова. – Калинин : КГУ, 1975. – 125 с.
5. Макогоненко Г. В. Гоголь и Пушкин / Г. В. Макогоненко. – Ленинград : Советский писатель, 1985. – 351 с.
6. Манн Ю. В. Поэтика Гоголя / Ю. Манн. – 2-е изд. – М. : Художественная литература, 1988. – 412 с.
7. Назаревский А. А. Вий в повести Гоголя и Касиян в народных поверьях о 29 февраля / А. А. Назаревский // Вопросы русской литературы. – Львов. – 1969. – Вып. 2. – С. 39–46.
8. Осокін В. Нове й призабуте про Гоголя: звідки прийшов "Вій"? / В. Осокін // Прапор. – 1979. – № 5. – С. 130–132.
9. Полотай М. П. Українська народна пісня і мистецтво кобзарів у творчості М. В. Гоголя / М. П. Полотай // Народна творчість та етнографія. – К. : АН УРСР, 1952. – С. 94–103.
10. Храпченко М. Б. Николай Гоголь. Литературный путь. Величие писателя / М. Б. Храпченко. – М. : Современник, 1984. – 644 с.